

Giudici's "ontwerp tot vergroting der stad Assen"

Een stedenbouwkundig plan uit de tijd van Lodewijk Napoleon¹

B.A.M. Rijsbergen

In Assen bevindt zich een aantal interessante tekeningen van de hand van de architect Jan Giudici (1746-1819), vervaardigd rond 1809. Over deze plannen was tot nu toe weinig bekend. Dat geldt overigens voor het grootste deel van het oeuvre van Giudici. Wiersum (1934) en Verheul (1938) beschreven hoofdzakelijk zijn Rotterdamse en Schiedamse werk.² Hun artikelen hebben echter enigszins het karakter van een opsomming, van analyse is geen sprake. Voor het overige komt Giudici slechts ter sprake in relatie met andere architecten en onderwerpen. Dit is onder andere het geval in artikelen van Ozinga (1942) en Meischke (1959).³ Ook de Asser plannen van Giudici zijn totnogtoe nauwelijks onderwerp van serieus onderzoek geweest.⁴ Giudici's plan voor Assen bestond uit twee delen: de plattegrond van de nieuwe stad en een stapel losse ontwerpen van gebouwen. Veel van deze tekeningen en schetsen van gebouwen kunnen echter op geen enkele wijze in de plattegrond van de nieuwe stad worden ingepast. In mijn onderzoek bleek dat een enkele van de losse ontwerpen niet voor Assen, maar voor andere plaatsen in Nederland bedoeld waren en dat ze slechts door toeval in As-

sen terecht zijn gekomen. Bovendien werd een aantal duidelijk aanwijsbare inspiratiebronnen voor de ontwerpen ontdekt. Het is de bedoeling hier in een volgend artikel meer aandacht aan te besteden. In dit artikel staat Giudici's (niet uitgevoerde) stadsplattegrond, het "Ontwerp tot vergroting der stad Assen" centraal, waarvan wel met zekerheid gezegd kan worden dat deze voor Assen bedoeld was.

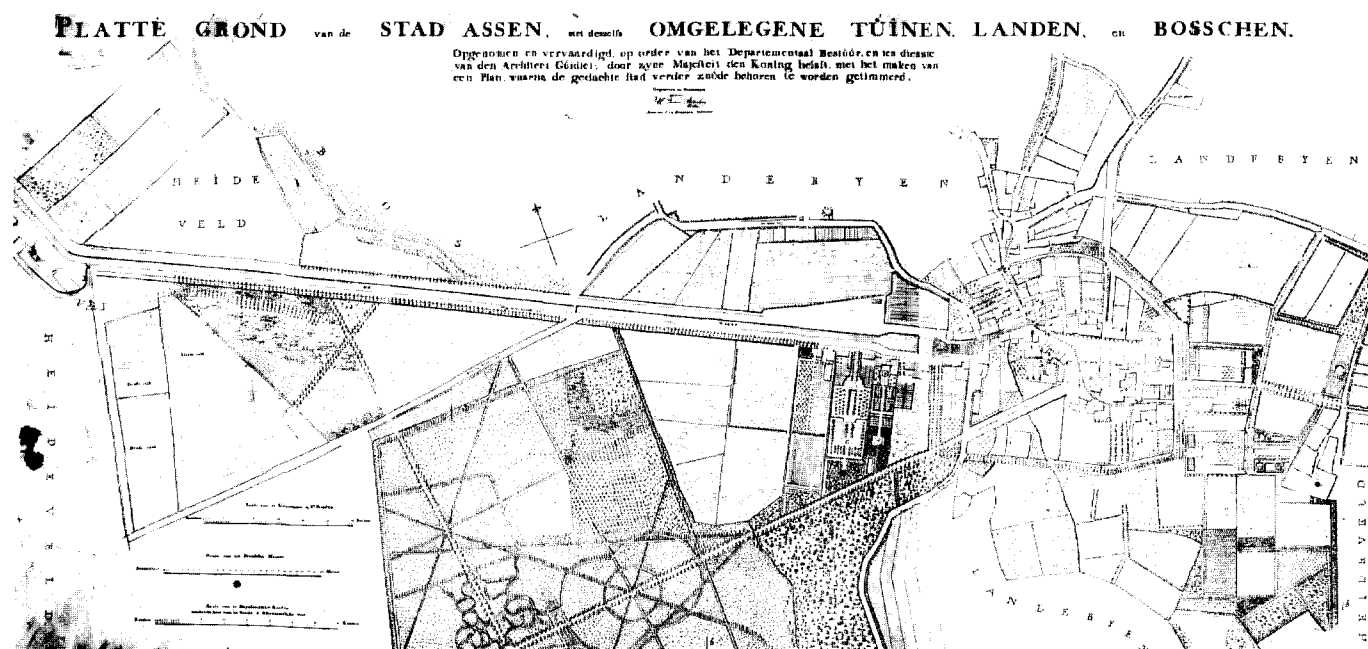
Het dorp Assen

Toen Assen in 1809 van Lodewijk Napoleon stadsrechten kreeg was het niet meer dan een dorp met zeshonderd inwoners. Ondanks het feit dat Assen in de negentiende en twintigste eeuw uitgroeide tot een flinke gemeente, is het dorp uit 1809 in het stadscentrum nog goed terug te vinden (afb. 1). Centraal in Assen lag (en ligt nog steeds) de Brink, een in de loop van de eeuwen gevormde open ruimte. In de zuid-oostelijke hoek van de Brink lagen het landschapshuis, in gebruik bij het landschapsbestuur, en de hervormde kerk. Tegen de zuidzijde van het landschapshuis werd in

de jaren 1770 het huis van de drost gebouwd. Ten oosten van het landschapshuis stond de oude gevangenis, in gebruik sinds de zeventiende eeuw. Verder bestond de nederzetting in 1795 uit 136 woonhuizen. Het dorp werd omringd door singels, beplant met bomen. Buiten de singels bevonden zich tuinen en landerijen. Ten westen van de nederzetting lag de zogenaamde havenkolk, het begin van de Drentse Hoofdvaart van Assen naar Smilde. Dit kanaal was gegraven in 1780. Ten zuid-westen van het dorp lag het bos van Assen. Tussen 1760 en 1784 kreeg het bos een regelmatige aanleg, in de vorm van een sterrebos.⁵ De hoofdlaan van het bos had een zichtas naar het torentje op de hervormde kerk. Deze laan zou in 1809 tot op de Brink worden doorgetrokken.⁶

Koning Lodewijk in Assen

Het dorp Assen was de hoofdplaats van het "landschap" Drenthe. Op één van de rondreizen die koning Lodewijk Napoleon maakte om zijn koninkrijk beter te leren kennen bezocht hij de plaats in maart 1809.

Afb. 1. P.A.C. Buwana Aardenburg, "Plattegrond van de stad Assen", 1809 (RAD, OSA, inv.nr. 1552. Foto: RAD).

Hij overlaadde het dorp met gunsten, door het uitvaardigen van enkele Koninklijk Besluiten. Hij verleende Assen de rang van stad en schonk de nieuwbakken stad het Asserbos en een bedrag van 20.000 gulden voor de bouw van enige nieuwe huizen. Daarnaast gelastte hij zijn ministers om te onderzoeken hoe voorzieningen op het gebied van educatie, gezondheidszorg en religie in Assen gerealiseerd konden worden.⁷ Verder nam hij het besluit dat er een plan moest komen voor een nieuw Assen:

“Decisie.

Onze minister van Binnenlandse Zaken zal zich zoo spoedig mogelijk een plan ter approbatie laten voorliggen, behelzende een regulieren bebouwing der stad Assen, hetwelk plan eens aangenomen zijnde, vervolgens ten uitvoer zal gebragt worden, naarmate de stad zich zal uitbreiden, dit plan moet berekend worden op eene bevolking van 6000 menschen.

Lodewijk⁸

Waarom had Assen dit allemaal te danken? Volgens *De Nieuwe Drentsche Volksalmanak* van 1899 kwam het door het schitterende lenteweer en de goede bui van de koning op dat moment.⁹ Dat deze factoren een grote invloed hadden op de beslissingen van de koning lijkt niet aannemelijk. De besluiten van Lodewijk Napoleon waren onderdeel van een groter plan. De economie van de Republiek had altijd gedraaid om het gewest Holland. De andere gewesten en de landschap Drenthe waren voor de Hollanders slechts achtergebleven gebieden. Lodewijk Napoleon wilde, ondermeer uit economische overwegingen, de mogelijkheden van departementen als Brabant, Overijssel en Drenthe exploiteren en de woeste gronden in die gebieden ontginnen. Een nieuw Assen kon als knooppunt van land- en waterwegen een belangrijke rol spelen. Het Koninklijk Besluit waarin Assen tot stad werd verheven is dan ook genomen:

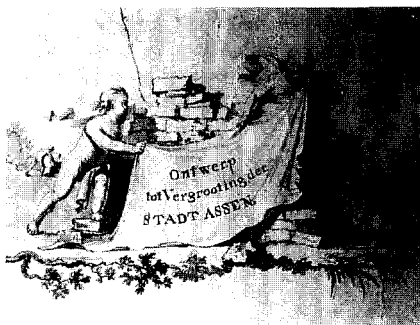
“In acht genomen hebbende de aangelegenheid en de gelukkige legging van het dorp Assen, in het centrum van het Departement Drenthe gelegen, in acht genomen de vergrooting en verbetering waarvoor dat departement onderhevig is en waaraan hetzelfde zich met recht verwagten kan....¹⁰”

Er is echter nog een factor die niet geheel weg te cijferen valt. Het Bonapartisme in Frankrijk ging gepaard met een intensieve staatsbemoediging op het gebied van kunsten en wetenschappen. Grote projecten op dit gebied vergrootten in de visie van de Bonapartes het aanzien van de vorst. In dit licht zijn ook de plannen voor Assen te zien, zeker als we Giudici's uitwerking ervan in aanmerking nemen. Lodewijk Napoleon zou niet de eerste zijn die een eigen stad stichtte of verfraaide. Constantinopel, Sint Pe-

tersburg, het Rome van Paus Alexander VII en natuurlijk het Parijs van Napoleon zijn maar enkele van de vele voorbeelden, waarbij de stad een rol speelt bij de “propaganda” van de heerser.

Een andere niet te verwaarlozen factor is de persoon van de landdrost van Drenthe, Mr. Petrus Hofstede (1755-1839). Sinds 1793 was hij actief in het landschapsbestuur. Hij besteedde veel aandacht aan verbetering van de medische zorg en het onderwijs en aan de hervorming van de rechtspraak in Drenthe. Hij bereikte voorts nog weinig effect, omdat hij in 1795 door de Bataafse revolutie tijdelijk van het toneel verdween.¹¹ In 1801 was hij weer van de partij, als secretaris van de Etstool, het belangrijkste Drentse rechtcollege.¹²

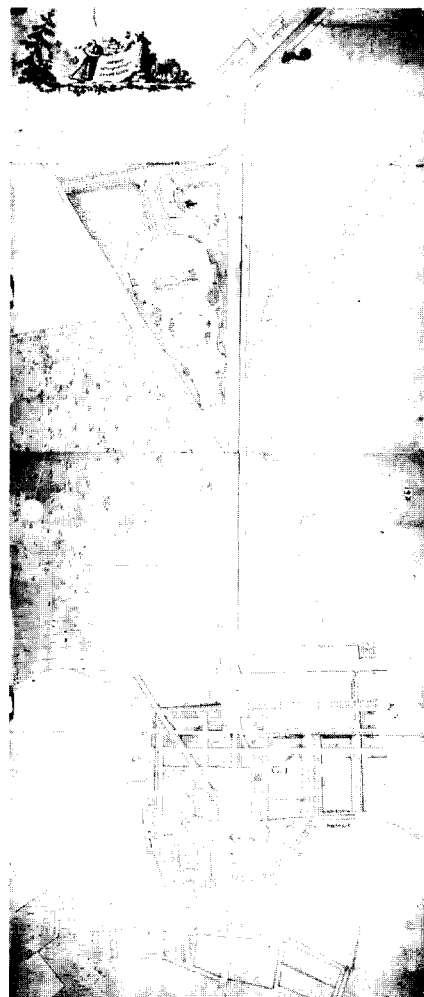
In 1807 werd Drenthe departement en Hofstede landdrost. Ook in die functie zette hij zich met veel energie in voor de ontwikkeling van Drenthe. In de stukken met betrekking tot het plan voor Assen van Giudici is het niet na te gaan welke ideeën van koning Lodewijk en welke van Hofstede komen. Ze waren het vermoedelijk over de meeste zaken eens. De koning was zelfs zo tevreden over Hofstede, dat hij in 1809 naar Zwolle werd overgeplaatst, als landdrost in het veel grotere Overijssel.¹³ In 1814 keerde hij, als gouverneur van koning Willem I, terug op zijn oude post in Drenthe. In deze tijd zou hij veel van zijn plannen, die in de tijd van Lodewijk Napoleon ideaal waren gebleven, alsnog realiseren.¹⁴

Afb. 3. Twee putti maken duidelijk om welk plan het gaat. Detail van Giudici's "Ontwerp tot vergrooting der stad Assen" (foto: auteur).

Giudici's stadsplattegrond

Bij Koninklijk Besluit van 27 maart 1809 kreeg Jan Giudici de opdracht een ontwerp voor Assen te maken.¹⁵ Op 16 september van hetzelfde jaar kwam het plan bij landdrost Hofstede binnen.¹⁶ Het was een enorme plattegrond van ongeveer 200 bij 80 centimeter (afb. 2). Met verschillende kleuren was aangegeven welke gebouwen konden blijven staan en wat nieuw gebouwd moest worden. Op de plattegrond werden nummers geschreven, die verwezen naar

Afb. 2. J. Giudici, "Ontwerp tot vergrooting der stad Assen" (RAD, OSA inv.nr. 1553A. Foto: RAD).

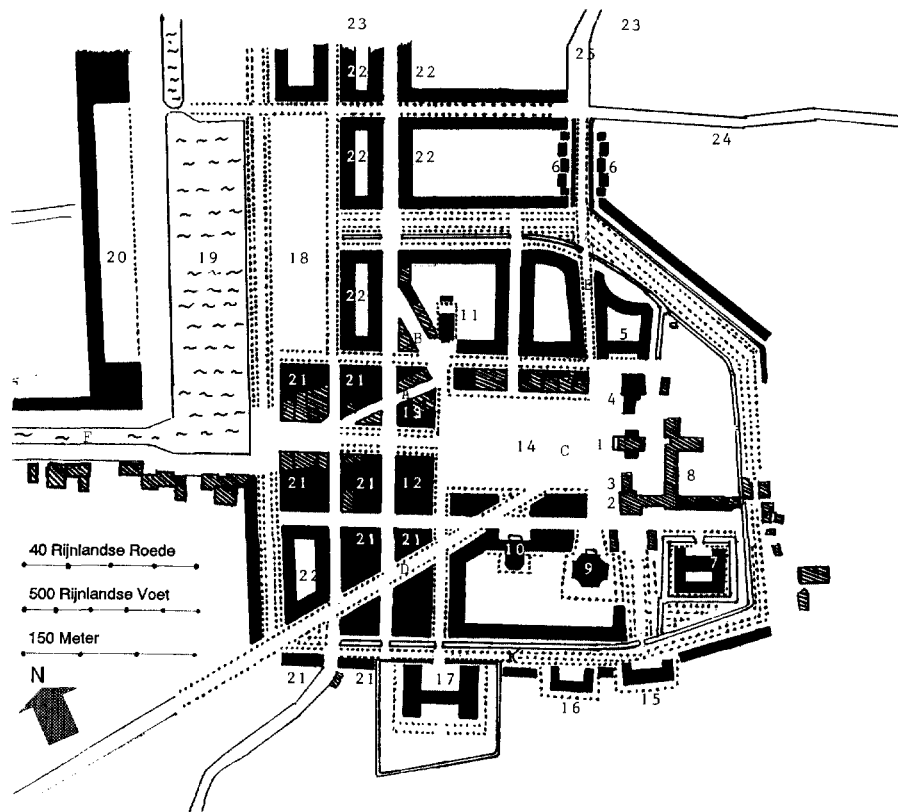
de uitgebreide legenda die bij het plan werd geleverd. Bij het plan hoorden nog geen ontwerpen van gebouwen. In de legenda meldde de architect dat deze later geleverd zouden worden.¹⁷

Giudici maakte in zijn plan gebruik van enkele gegevens die al in het oude Assen aanwezig waren. De meest in het oog springende zaken waren de beide lange zichtassen die het dorp met het omringende landschap verbonden: de Drentse Hoofdvaart en de laan naar het Asserbos. Beide zichtassen waren gericht op het torentje op het dak van de hervormde kerk. Het lag voor de hand dat deze drie elementen, het kanaal, de laan en de kerk in het nieuwe plan verwerkt konden worden. De singels rond het dorp bleven, met uitzondering van de noordelijke singel, onaangetast, wellicht omdat ze zo mooi beplant waren. In het stratenplan bleven vooral die straten behouden, die in een rechte lijn liepen. Dit betrof de Brinkstraat, de Marktstraat en de Kruisstraat. Giudici handhaafde de volgende gebouwen: het Landschapshuis, het Drostenhuis, de oude gevangenis, enkele woonhuizen aan de noordzijde en westzijde

van de Brink en enkele huizen verspreid over de rest van het dorp. Laten we het ontwerp bekijken aan de hand van de legenda die de architect zelf bij het ontwerp leverde (afb. 4).

Centraal in het plan lag het nieuwe stadhuis (de voormalige kerk), op de zichtassen van de laan uit het bos en van het kanaal (nr. 1 op de plattegrond). Het kanaal vormde de hoofdas die tot de voorgevel van het stadhuis liep. De Brink werd flink uitgebreid tot "Grote Markt". De belangrijkste zichtas vanaf de Drentse Hoofdvaart zou vrij baan krijgen, door de aanleg van een brede straat van het kanaal naar de Markt. Ten zuiden van het stadhuis zouden het landschapshuis en het Hof van Justitie gevestigd worden (nrs. 2 en 3). Het gebouw waarin deze instituten werden gevestigd verkreeg Giudici door de gedeeltelijke sloop en verbouwing van het oude landschapshuis en het drostenhuis. Het zo ontstane gebouw kreeg op die manier een enigszins onregelmatige plattegrond, maar dat was met het blote oog vanaf de grote markt niet te zien. De architect ging zelfs zo ver dat hij aan de noordzijde van het stadhuis een gebouw plande met eenzelfde onregelmatige plattegrond, maar dan in spiegelbeeld. Dit nieuwe gebouw was bedoeld voor "de veterinair school en voor de lessen van chirurgie en vroedkunde" (nr. 4). Vanaf de grote markt gezien had Giudici hiermee een mooie symmetrische aanleg gecreëerd: centraal de voorgevel van het stadhuis, rechts daarvan het Hof van Justitie en het Landschapshuis, en links het gebouw voor lessen in dier- en mensgeneeskunde. Ten noorden van laatstgenoemd gebouw zouden kazernes voor een klein garnizoen komen (nr. 5). Opvallend is de vorm van de plattegrond van de stallen; het is de enige plaats waar Giudici in de plattegrond van een gebouw ronde vormen heeft gebruikt. Ten noorden van de kazerne was plaats voor de huizen, die met koninklijke subsidie gebouwd zouden worden (nr. 6). In de zuid-oostelijke hoek van de stad moest een tucht- en werkhuis verrijzen, omgeven door een gracht (nr. 7). De oude "criminele gevangenis" ten oosten van het stadhuis, bleef onveranderd (nr. 8). Opvallend is dat de kerken niet aan het centrale plein kwamen te liggen. Ze zijn een huizenblok ervandaan gepland, ten zuiden van het plein, broederlijk naast elkaar (nrs. 9, 10). Ten noord-oosten van het plein zou een synagoge gebouwd worden (nr. 11).

De symmetrie aan de oostzijde van het plein werd doorgezet aan de westzijde; aan de ene zijde van de straat tussen markt en plein was een gebouw gepland waarin een koffiehuis, ruimte voor sociëteiten en een theater, aan de andere zijde een "deftig logement" (nrs. 12, 13). Dit logement moest aan de marktzijde "hetzelfde front" krijgen als het koffiehuis. Op het midden van het plein zou een standbeeld van de koning worden opgericht (nr. 14). In het oosten was er nauwelijks bebouwing aan de overzijde van de singel gepland. In het zuiden

Afb. 4. Giudici's plan voor Assen: de stadsplattegrond (tekening naar het oorspronkelijke ontwerp door de auteur).

De nieuw geplande bebouwing is in zwart aangegeven. Bestaande gebouwen die in het plan werden opgenomen zijn gearceerd weergegeven. De stippellijnen zijn rijen bomen. De straten die uit het 'oude' Assen behouden zouden blijven zijn met letters aangegeven: A: Marktstraat; B: Kruisstraat; C: Brink (oorspronkelijk veel kleiner);

D: Torenlaan; E: Brinkstraat; F: Drentse Hoofdvaart.

De nummers worden verklaard in de legenda bij Giudici's plan:

1. Stadhuis (voormalige gereformeerde kerk)	17. Koninklijke Kweekschool voor duizend kwekelingen.
2. Landschapshuis.	18. Terrein voor paardenmarkt en andere evenementen.
3. Lokaal van het Hof van Justitie.	19. Haven aan het begin van een nieuw te graven kanaal
4. School voor chirurgie en veterinair school.	20. Gebouwen en terrein voor het lossen en bergen van goederen en woningen van kooplieden.
5. Kazerne	21. Blokken met huizen.
6. Zestien Huizen (geschenk van de koning).	22. Blokken met huizen waarachter tuinen kunnen worden aangelegd.
7. Tucht- en werkhuis.	23. Terreinen waarop de stad eventueel kan worden uitgebreid.
8. Oude gevangenis.	24. Weg naar Rolde.
9. Nieuwe gereformeerde kerk.	25. Weg naar Groningen.
10. Rooms-katholieke kerk.	
11. Synagoge.	
12. Koffiehuis/theater.	
13. Logement.	
14. Grote Markt met een standbeeld van de koning.	
15. Instituut voor vijftig à zestig jongheren.	
16. Instituut voor "jonge juffrouwen".	

wel, daar lagen de opleidings-instituten voor jongens en meisjes en de kweekschool (nrs. 15, 16, 17). Het lijkt echter niet de bedoeling te zijn dat de landerijen ten zuiden van deze singel verder bebouwd werden.

In het westen van de stad zouden een haven en een groot marktterrein worden aangelegd (nrs. 18, 19). Het was de bedoeling dat een nieuw te graven kanaal richting Groningen op de nieuwe haven aansloot. Daarmee zou Assen een belangrijk centrum worden voor overslag en opslag van goederen. Ten westen van de haven kwamen het

terrein en de gebouwen die hiervoor geschikt waren (nr. 20).

In het westen en noord-westen plande Giudici huizenblokken (nrs. 21, 22). Deze werden van elkaar gescheiden door haaks op elkaar staande lanen. Dit zo gelegde stramen van huizenblokken kon naar het noorden uitgebreid worden, zoveel als gewenst (nr. 23). Het lijkt misschien vreemd dat Giudici deze mogelijkheid tot uitbreiding alleen in het noorden aangaf. Dat is het echter niet: ten zuiden van de stad lag een deel van het bos van Assen, dat ongemoed moest blijven. Een belangrijker argument

was echter het te graven kanaal naar Groningen; dit kanaal zou vanaf de haven naar het noorden lopen. Uitbreiding van de stad langs dit kanaal was uit economisch oogpunt het meest praktische.

Opvallend is dat Giudici zijn stramien van huizenblokken over de nieuwe stad legde, terwijl de diagonaal lopende straten die uit het oude Assen zouden overblijven daar niet op aansloten. Men kan zich afvragen waarom hij die straten in stand wilde houden. Wat betreft de Torenlaan, dat is de laan naar het bos, was dat begrijpelijk aangezien die een belangrijke stedenbouwkundige schakel was tussen het stadhuis en het bos. Bovendien was het een eis van de koning dat de laan tot op het plein zou lopen. Anders is het gesteld met de Marktstraat en de Kruisstraat. Deze straten hebben geen enkele relatie met de rest van het plan. Ze hebben geen functie als verkeersader en vormen evenmin boeiende zichtassen. Ze versnipperen drie van Giudici's regelmatige huizenblokken in stukjes grond met willekeurige vormen, waarop het zeer moeilijk zou zijn een fatsoenlijk huis te bouwen. Wat verder opvalt is het veelvuldig gebruik van bomen. Veel van de straten zouden ermee beplant worden, de markt bij de haven was geheel met bomen omgeven. Ze vormden de visuele scheiding tussen de markt en het water van de haven. Daarnaast gaven ze de markt enige luwte bij storm en verkoeling in de zomer.

Bijna een kilometer ten westen van de stad had Giudici het koninklijk paleis gepland (afb. 7, nrs. 26-33). Van wie het idee kwam om bij Assen een koninklijk "zomer- of jacht-huis" te bouwen is onduidelijk. Wel onderstreept het de koninklijke status van het plan voor Assen, zoals die ook naar voren komt in de aanwezigheid van het standbeeld op de Markt.

De inrichting van de stad

De stad Assen moest twee bestuursorganen herbergen, het nieuwe stadsbestuur en het departementsbestuur. In de nieuwe stad zou het stadsbestuur in een eigen gebouw worden gehuisvest. Het kreeg een prominente plaats aan het plein. Het zou van veraf te zien zijn, vanaf het kanaal en vanuit het bos. Het hoefde niet nieuw gebouwd te worden, volstaan kon worden met een verbouwing van de kerk. Deze zou immers in een stad met 6000 inwoners toch te klein zijn geworden. De hervormden zouden dan ook naar een nieuwe grotere kerk moeten verhuizen. Volgens de plattegrond van de stad zou de oude kerk aan de noord- en aan de zuidgevel worden uitgebreid. Zo zou het stadhuis een plattegrond krijgen in de vorm van een Grieks kruis, met een monumentaal zuilenportaal aan de marktzijde. Het landschapshuis voor het departementsbestuur zou alleen gerenoveerd worden. Net als voorheen zou het departementsbestuur de ruimte met het gebouw

van Justitie moeten delen. Het departementsbestuur had geen groter gebouw nodig; het was immers de bedoeling zoveel mogelijk van de bevoegdheden van de besturen van de voormalige gewesten over te hevelen naar de centrale overheid.

Zowel de landdrosst als de koning waren zeer begaan met de gezondheidszorg. De koning gelastte zijn minister "om binnen de stad Assen de nodige Genees-, heel- en veeartsenijkundige school" hard nodig was. Zijn ideaal was een "leerschool voor chirurgijns en veeartsen", een combinatie die ons vreemd in de oren klinkt. De aanwezigheid van zo'n instituut zou niet alleen goed zijn voor de gezondheidszorg, maar ook de "populatie der nieuwe stad bevorderen".¹⁹ Opvallend is dat men het niet had over de stichting van een hospitaal of gasthuis. De koning en de landdrosst wilden blijkbaar eerst de basis van een goede gezondheidszorg versterken. Daarom was een opleidingsinstituut op dat gebied zo belangrijk. Het belang dat Lodewijk en Hofstede hieraan hechtten kwam ook tot uiting in de situering van het instituut in Giudici's plan. Het "locaal gedestineerd voor het veterinaire school, en voor de lessen van chirurgie en vroedkunde" stond gepland naast het stadhuis op de "Groote Markt". Het gebouw zou dezelfde architectuur krijgen als het landschapshuis en dus in de hiërarchie van de gebouwen met dit bestuursgebouw op één hoogte staan.

In de Bataafse republiek bestond formeel godsdienstvrijheid. In praktijk echter waren de rooms-katholieken nog steeds achtergesteld bij de hervormden. Lodewijk Napoleon wilde daar onder zijn bewind verandering in brengen. In het nieuwe Assen is dat goed te zien. In het ontwerp van Giudici kreeg elke kerkelijke gezindte een gelijkwaardige plaats, zoals de koning dat wenste. De hervormde kerk was vanzelfsprekend de grootste, maar in aanzien en ligging waren de rooms-katholieke kerk en de synagoge beslist niet achtergesteld. Alledrie de gebouwen lagen één blok verwijderd van het grote plein; de beide christelijke kerken ten zuiden ervan, de synagoge in het noorden. De gebouwen waren echter vanaf het plein te zien, via doorkijken langs de huizenblokken.

In tegenstelling tot de kerken, maakten de gebouwen voor publieke ontspanning deel uit van de pleinaanleg. De gebouwen flankerden de toegangstraat tot het plein vanaf de haven; in het noorden moest het deftige logement komen. Het gebouw dat koffiehuis, sociëteiten en een theater binnen de muren had kwam ten zuiden van de toegangsstraat. Het belang van dergelijk instellingen moet niet onderschat worden; in 1780 richtte de toenmalige drosst in Assen een sociëteit op om de politieke spanning binnen de Asser elite enigszins af te zwakken. Door recreatie en vriendschap moesten politieke geschillen vergeten. Het

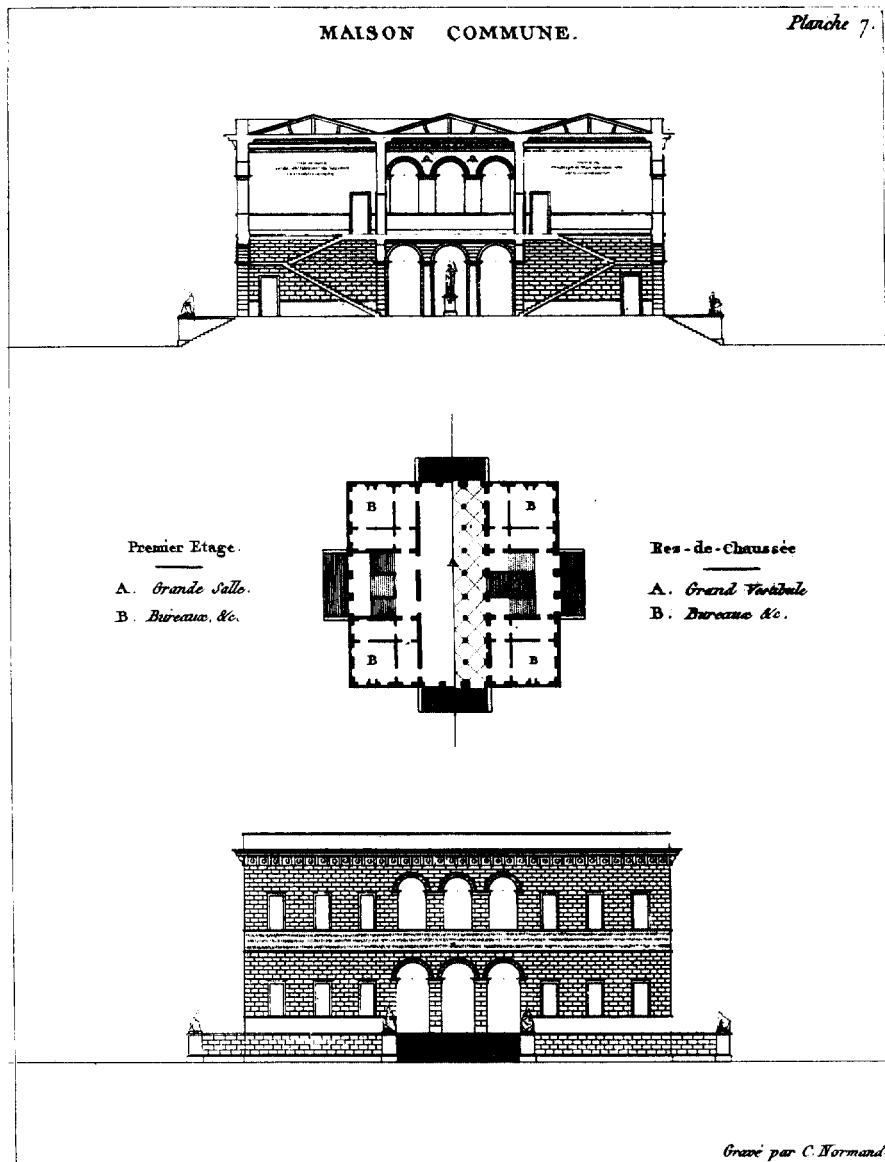
idee van de drosst had zeker effect; zowel orangisten als patriotten stonden op de ledenlijst.²⁰ Naast dergelijke overwegingen was het voor een nieuwe stad gewoon belangrijk om zulk vertier binnen de grenzen te hebben; anders zou de elite zich er zeker niet vestigen.

Op 24 februari 1809, dus nog vóór het bezoek van de koning, schreef Hofstede aan de minister van Binnenlandse Zaken over de erbarmelijke staat van het Drentse onderwijs. Hofstede verklaarde het al meerdere malen onder de aandacht gebracht te hebben, hij had de koning zelfs een plan voorgelegd voor een goed instituut in het departement.²¹ Blijkbaar nam de koning het advies van Hofstede ter harte. Op 14 maart gaf hij het verlangen te kennen een opvoedingsinstituut in Assen te willen vestigen.²² Wat zo'n "opvoedingsinstituut" inhield is niet duidelijk; in Giudici's plan waren drie instituten die een dergelijke functie konden hebben. Deze gebouwen lagen aan de zuidelijke singel. Wellicht koos Giudici voor deze situering aan de rand van de stad vanwege de rust van de omgeving²³; de studerende jeugd werd hier niet afgeleid door de drukte van bijvoorbeeld de haven of de markt.

Het grootste gebouw was de Koninklijke Kweekschool, gepland voor duizend kwekelingen. Bij het opleidingsinstituut voor gezondheidszorg werd al opgemerkt dat de koning en de landdrosst de problematiek bij de basis aanpakten. Hier deden ze hetzelfde. Wie het onderwijs wilde verbeteren, moest eerst werken aan de kwaliteit van de onderwijsgeveden. De geplande omvang van de school was enorm. Met duizend kwekelingen moet men een waar "onderwijs-offensief" in gedachten hebben gehad. Het belang van het gebouw blijkt ook uit het feit dat het vanaf de grote markt te zien was. Naast deze kweekschool waren er twee instituten gepland, één voor vijftig à zestig jonge heren, één voor "jonge juffrouwen".

De overzichtelijke stad

Giudici's Assen zou een open en overzichtelijk karakter krijgen. Vanaf de hoofdas, die van het kanaal over het plein naar het stadhuis liep, waren bijna alle functies van de stad te overzien; handel, huisvesting, onderwijs, godsdienst, bestuur, justitie, gezondheidszorg, defensie, verpozing, en vermaak. Slechts de gevangenis en het tuchthuis lagen enigszins verborgen. Dit waren nuttige instellingen, maar niet iets om trots op te zijn. Daarom lagen ze in de zuid-oostelijke hoek het beste. Het was namelijk niet mogelijk de stad vanuit het Zuiden, het Zuid-Oosten en het Oosten binnen te komen. Alle toegangswegen kwamen binnen in het Noorden, het Westen en het Zuid-Westen en leidden direct naar het centrale plein. Het is juist deze heldere structurering die dit plan zo bijzonder maakt. Dit idee van heldere structuur had Giudici echter niet zelf verzonnen. Nederland had een

Afb. 5. Durands "Maison Commune" (Durand, Précis).

Franse koning; de hofarchitect, J.T. Thibault (1757-1826), was een Fransman. Het is dan ook niet verwonderlijk dat een aantal van de ideeën van Giudici uit Frankrijk kwam. In de tweede helft van de achttiende eeuw en in het begin van de negentiende eeuw verschenen in Frankrijk vele publicaties met afbeeldingen van en theorieën over bouwkunst.²⁴ Enkele van deze drukwerken verspreidden zich ook over Europa en zijn zeker in de Nederlanden terechtgekomen. Voorzover bekend heeft Giudici na 1770 Frankrijk niet meer bezocht. Hij was wat betreft zijn inspiratiebronnen dus afhankelijk van wat op papier verscheen. Dit is niet de plaats om alle werken te behandelen, waarvan de mogelijkheid bestaat dat Giudici ze kende. In dit artikel wordt een inspiratiebron behandeld die vrij duidelijk aanwijsbaar is. De ideeën van Giudici die uit de stadsplattegrond naar voren komen lijken overeen-

komsten te tonen met de denkbeelden over de stad zoals ze werden geformuleerd door de Franse theoreticus J.N.L. Durand (1760-1834), een medestudent van Thibault, de latere hofarchitect van Lodewijk Napoleon. Beiden hadden ze E.L. Boullée (1728-1799) als leermeester. Durand gaf les op de gezaghebbende "Ecole Polytechnique" in Parijs. Hij gaf twee belangrijke tractaten uit: "Recueil et Parallèle des édifices de tout genre,..." (1799-1801) en "Les Précis des Leçons d'Architecture" (1802-1805).²⁵ Hier is vooral het tweede werk, "Précis des Leçons" van belang. Het doel van de architectuur was volgens Durand nuttig te zijn. Centrale begrippen waren "Convenance" en "Économie". "Convenance" is een moeilijk te vertalen begrip. Het houdt in dat architectuur elementen in zich moet hebben, die nodig zijn om een ontwerp een hoge gebruikswaarde te geven. Het tweede centra-

le begrip, "Économie", had alles te maken met de kosten van een bouwproject. Durand veroordeelde de architectuur van vóór zijn tijd omdat hier de decoratie vaak een grotere rol speelde dan het nut. Hij gaf geen strakke regels voor de plattegrond van de stad. Deze hing per situatie af van "duizend verschillende omstandigheden". Bovendien zou men zelden de kans krijgen een geheel nieuwe stad aan te leggen.²⁶ Voor Durand was het uiterlijk van een stad het resultaat van een samenspel van de verschillende delen ervan: de gebouwen, bruggen, staten en pleinen. Deze afzonderlijke delen vormden het geheel. Ze waren echter niet in een keurslijf gedrongen, zoals bij de ideale stad-ideeën uit de barok wel het geval was. De steden uit de barok waren geordend naar allesomvattende ontwerp- en ontwikkelingsschema's. Dit hield verband met het feit dat de barokstad de macht van een absoluut heerser moest uitdrukken. De barokstad ging uit van de vorm. Durand echter zette de functie op de eerste plaats.²⁷ Hiermee hing samen dat de stad visueel overzichtelijk moest zijn. De barokstad had natuurlijk ook een visueel aspect. Dit diende echter veel meer om de zintuigen te prikkelen en een theateraal effect te bereiken. In het Rome van Alexander VII (1655-1667) is dat duidelijk te zien. De pelgrim kwam de stad binnen via de Piazza del Popolo met de tweelingkerken. Daar begon een zorgvuldig uitgestippelde tocht door de stad langs allerlei belangrijke monumenten. Deze werden letterlijk "teatri" genoemd. Aan het einde van de tocht werd een climax bereikt op Bernini's Sint Pietersplein. Dit theatrale schema was bedoeld om het pauselijke gezag te verheerlijken. Dat achter de schitterende decorwanden een vervallen, verwaarloosde stad schuilging, deed niet terzake.²⁸

Voor Durand was dit een schrikbeeld. Zijn stad had geen geheimen. Visuele overzichtelijkheid was belangrijk voor het nut en de communicatie. In Durands stad zouden de huizenblokken rechthoekig zijn; de straten zouden elkaar kruisen in een hoek van 90 graden. Op die manier bood Durand de stad gelegenheid te groeien, als de omstandigheden dat toelieten. Het schaakbordpatroon kon steeds worden uitgebreid, afhankelijk van de bouwdrift van de particulieren. De huizenbouw speelde een neutrale rol; de stad ontleende haar gezicht aan de openbare gebouwen. In Durands visie lagen die bij voorkeur aan pleinen.²⁹ De bouwstenen voor de stad waren kortom het rechthoekig stratenplan met de mogelijkheid van een open planning, het overzichtelijke plein, de openbare gebouwen en de particuliere gebouwen.

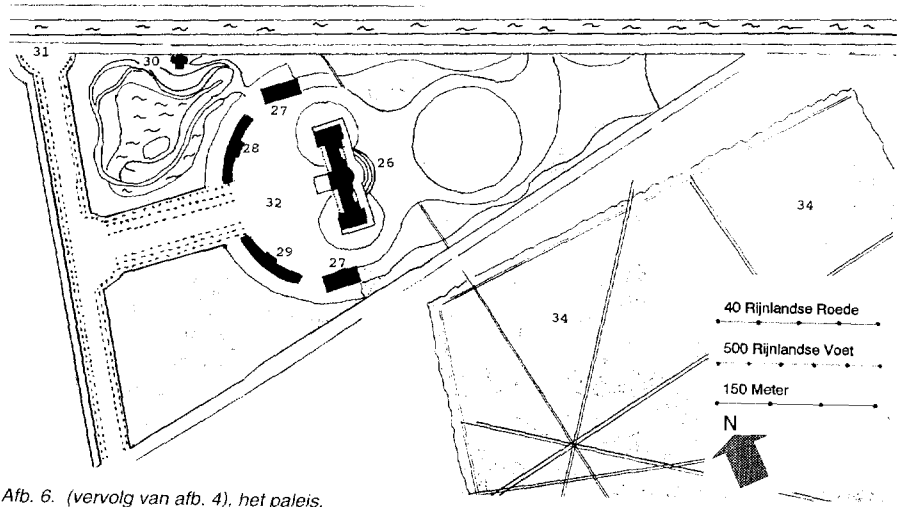
Durand in Drenthe

Giudici's plattegrond sloot goed aan bij Durands visie op het stadsplan. Het is vrijwel zeker dat Giudici Durands tractaten

kende, want Thibault probeerde de Nederlandse architecten de Franse manier van ontwerpen bij te brengen³⁰. Welke methode was daarvoor beter geschikt dan de lesmethode van Durand, Thibault's studiegenoot? Giudici paste Durands richtlijnen toe waar ze voor hem bruikbaar waren. Durand gaf immers voldoende vrijheid, door te schrijven dat er per situatie sprake was van "duizend verschillende omstandigheden". Voor Giudici waren dat ondermeer de te handhaven elementen, zoals het kanaal en de laan naar het bos. Daarnaast hield hij rekening met aspecten die later van groot belang zouden worden, zoals het nieuw te graven kanaal naar Groningen. Langs dit kanaal kon de stad naar het Noorden worden uitgebreid. Dat Giudici de mogelijkheid hiertoe openhield is sterk overeenkomstig met Durands idee van de open planning. In Giudici's plattegrond is het regelmatige patroon van rechthoekige huizenblokken te zien, zeker wanneer de Marktstraat en de Kruisstraat niet gehandhaafd zouden worden. Op deze plattegrond zou slechts één duidelijk diagonaal zijn, die van de laan uit het bos. Voor het overige zou de stad bestaan uit de regelmatige huizenblokken. Dat deze naar het Noorden toe moesten worden uitgebreid stond niet alleen geschreven, het kreeg extra nadruk doordat de meest noordelijke getekende huizenblokken op Giudici's plattegrond langzaam vervagen. Ook op zijn plattegrond wilde Giudici aangeven dat dit stramien verder moest worden voortgezet.

Het feit dat de straten elkaar ontmoeten in een hoek van 90 graden, het idee van de open planning en vooral de combinatie van die twee aspecten wijst ook op de sterke verwantschap tussen Giudici's Assen en Durands richtlijnen. Deze verwantschap komt ook naar voren bij beschouwing van Giudici's plein. Dit had een strakke rechthoekige plattegrond, waar de openbare gebouwen omheen werden geplaatst. Deze gebouwen waren het stadhuis, het landschapshuis, de school voor gezondheidszorg, het sociëits-/theatergebouw en het logement. Andere openbare gebouwen, zoals de kerken en de synagoge, de kazerne en de kweekschool grensden niet direct aan het plein, maar stonden er via de zichtassen wel mee in relatie. Op die basis kan gezegd worden dat ook deze gebouwen in zekere zin aan het centrale plein stonden.

Het thema van een dergelijk centraal plein sloot aan bij Durand. Er is echter een andere factor die bij het ontwerpen van Giudici's plein minstens net zo belangrijk was. Dat is de factor van de Nederlandse traditie. Giudici noemde zijn plein niet voor niets "Groote Markt". Deze term komt bij Durand niet voor, maar wel in steden als Delft, Haarlem, Gouda, Groningen of Maastricht. Al deze steden hebben sinds de middeleeuwen pleinen met de naam "Markt" of "Grote Markt" en aan al deze pleinen staat een stadhuis, en soms de hoofdkerk van de stad. Ook in Giudici's Rotterdam stond het oude stadhuis aan een markt. In de traditie

- Afb. 6. (vervolg van afb. 4), het paleis.
 26. Zomer- of jacht-huis voor Zijne Majesteit den Koning.
 27. Twee paviljoens voor de 'suite en officieren'.
 28. Stallingen en Remises en logement voor domestieken.
 29. Stallingen en logement voor de gardes.
 30. 'Salon op de weg en Canaal naar Assen

- uitzicht hebbende.'
 31. Avenues naar het paleis.
 32. Groot plein voor het paleis aan de westzijde.
 33. Plein, gazon en plantsoen etc. en avenues naar het paleis aan de zuidzijde.
 34. Gedeelten van het bos van Assen.
 35. Houwmolen, loodsen, woningen, Werven etc.
 36. Arbeidershuizen

in dit land was het centrale plein dus meteen marktplein. Bij Durand waren deze functies duidelijk gescheiden. Desalniettemin sloot Durands concept van het nuttige plein als centrum van het openbare leven goed bij de traditie in de Nederlanden aan.

Niet alleen de ordening van Giudici's stadsplattegrond is in de geest van Durand, ook de afzonderlijke gebouwen en instituten wijzen op een verwantschap met de Franse theoreticus. Durand gaf in "Précis" een opsomming van verschillende openbare gebouwen en instituten. Voor elk type beschreef hij hoe het eruit moest zien. Enkele van deze beschrijvingen komen sterk overeen met de manier waarop Giudici een aantal van zijn gebouwen op de plattegrond van Assen tekende. Dit geldt bijvoorbeeld voor het stadhuis. Durand liet een afbeelding zien van een raadhuis "bedoeld voor een stad van kleine omvang". Het gebouw was van vier kanten te betreden. Het was aan vier zijden gelijk, een centraalbouw (afb. 5).³¹ In navolging daarvan koos Giudici voor een centraalbouw in de vorm van een Grieks kruis. Eigenlijk was de directe omgeving in Giudici's plan niet ingesteld op een centraalbouw. Giudici's stadhuis was slechts van één kant te benaderen, vanaf het plein.

Ook de situering van de onderwijsinstellingen blijkt goed te rijmen met Durands ideeën over opvoedingsinstituten. Volgens Durand waren de Griekse gymnasia "omringd door tuinen en een heilig bos".³² Durand stelde dat het voor de studie goed was als het college op een ruimtelijke manier was aangelegd in een rustige omgeving. In dit licht is het heel begrijpelijk dat Giudici de drie scholen langs de zuidelijke singel projecteerde. Het was niet de bedoeling dat de stad Assen naar het zuiden zou

worden uitgebreid. De scholen zouden dus altijd door groen omringd blijven, zelfs een bos was in de buurt, al was het Sterrebos voor zover bekend niet heilig.

Koninklijke allure?

Bijna een kilometer van de stad had Giudici een koninklijk paleis gepland (afb. 6). Het paleis zou komen te liggen in een park met landschappelijke aanleg op een driehoekig terrein tussen de vaart en de huidige Witterstraat (tegenwoordig is op deze plaats een kazerne). De westgevel van het paleis zou grenzen aan een halfrond plein, omgeven door gebouwen. Deze gebouwen waren bedoeld voor het gevolg van de koning, voor zijn garde en zijn paarden. Het voorplein was te bereiken via promenades, beplant met bomen.

Bij Durand kunnen voor een dergelijke aanleg geen parallellen gevonden worden. Durand toonde wel een "paleis voor een vorst", maar de plattegrond daarvan toont geen enkele overeenkomst met Giudici's paleis. Wel zijn aanknopingspunten te vinden met het werk van Claude-Nicolas Ledoux (1736-1806), één van de belangrijkste Franse architecten van voor de revolutie. Hij kreeg opdrachten van koning Lodewijk XV en zijn maitresse, Mme. du Barry. De plattegrond van Giudici's paleis doet sterk denken aan Ledoux' ontwerp van het kasteel van Louveciennes uit 1773 (afb. 7).³³ Een belangrijke overeenkomst is het gebruik van de zuilengalerijen, die aan de zijde van het

voorplein (bij Ledoux de "Grande Cour") voor de smallere bouwdelen staan. Alleen de tuinfaçade is verschillend uitgewerkt. Het meest opvallende is hier de ronde achterzaal van Giudici, op de plaats waar Ledoux een zuilenstelling heeft.

De vormgeving van Giudici's voorplein zou geïnspireerd kunnen zijn op de plattegrond van Ledoux' zoutfabriek bij Chauv, zoals afgebeeld in diens "Architecture" van 1804 (afb. 8).³⁴ Volgens het oorspronkelijke plan van Ledoux moest de zoutfabriek een cirkelvormige plattegrond krijgen. Op het middelpunt van de cirkel moest het huis van de directeur komen, aan weerszijden daarvan, op de middellijn van de cirkel de eigenlijke gebouwen voor de zoutproductie, en op de uiteinden van de middenlijn de "Bâtimens des Commis", de gebouwen voor het administratief personeel. Langs de zijlijnen van de cirkel stonden de gebouwen voor de arbeiders en het poortgebouw. Van deze plattegrond zou uiteindelijk de helft worden uitgevoerd. Deze gerealiseerde halve plattegrond werd ook afgebeeld in de "Architecture" van Ledoux.

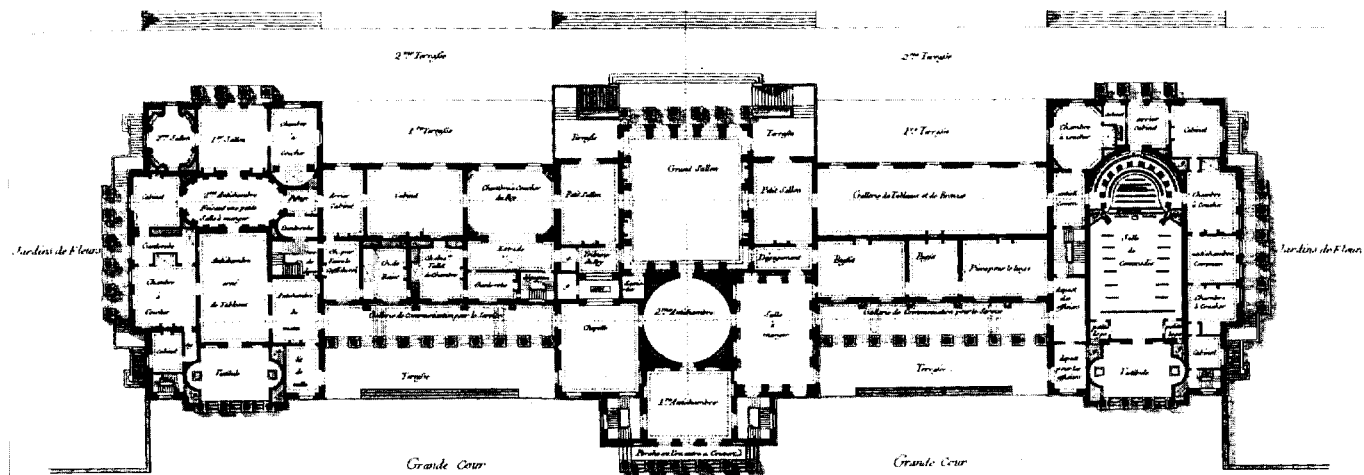
Er zijn duidelijke overeenkomsten tussen Giudici's paleis en Ledoux' zoutfabriek. De in de plattegrond van het paleis aanwezige hiërarchie die tot uiting komt in de functies van de gebouwen, zoals aangegeven op Giudici's legenda, loopt parallel met die op Ledoux' plattegrond: ongeveer op de middellijn van de cirkel staat het paleis, op de plaats van de directeurswoning en de zoutproductiegebouwen van Ledoux. Waar op de plattegrond van Ledoux de "bâtimens des Commis" staan, tekende Giudici de "Pavillioenen om de suite en officieren te logeeren". De gebouwen aan de rand van de cirkel, bij Ledoux bedoeld voor de arbeiders, zijn in Giudici's plan "stallingen, remises" en verblijven voor de "gardes en domestieken".

Omdat koning Lodewijk al in 1810 het veld moest ruimen kwam van de uitvoering van de plannen vrijwel niets terecht. Overigens kan men zich afvragen of de plannen wel een kans hadden gemaakt als Lodewijk aan de macht was gebleven. A. van der Woud wijst er in zijn proefschrift "Het lege land" (1987) op dat de plannen voor de "stad Assen" bijzonder ambitieus waren, maar op drijfzand gebouwd. De eigendomsverhoudingen waren zeer ingewikkeld, er was weinig geld en het zou moeilijk zijn om mensen te vinden die de nieuwe stad konden bevolken.³⁵ Bovendien hadden Lodewijks pogingen om de woeste gronden in het land te ontginnen weinig succes.³⁶ Eerder is gemeld dat Assen als knooppunt van land- en waterwegen hierbij een belangrijke rol moest spelen. Hier kwam voorlopig weinig van terecht.

Slechts één straat in Assen, "Nieuwe Huizen", herinnert aan de goedgunstigheid van de koning. Hier werden op kosten van Lodewijk in 1809 enkele huizen gebouwd, waarvan tegenwoordig weinig is overgebleven. Het is niet eens zeker of Giudici iets met de bouw van deze huizen te maken heeft gehad. De bouw ervan werd al begonnen in juni 1809, terwijl zijn plan pas in september van dat jaar voltooid was.³⁷ Van Giudici's "Ontwerp tot vergrooing der Stadt Assen" rest ons niets dan een plattegrond: het ontwerp voor een stad van koninklijke allure.

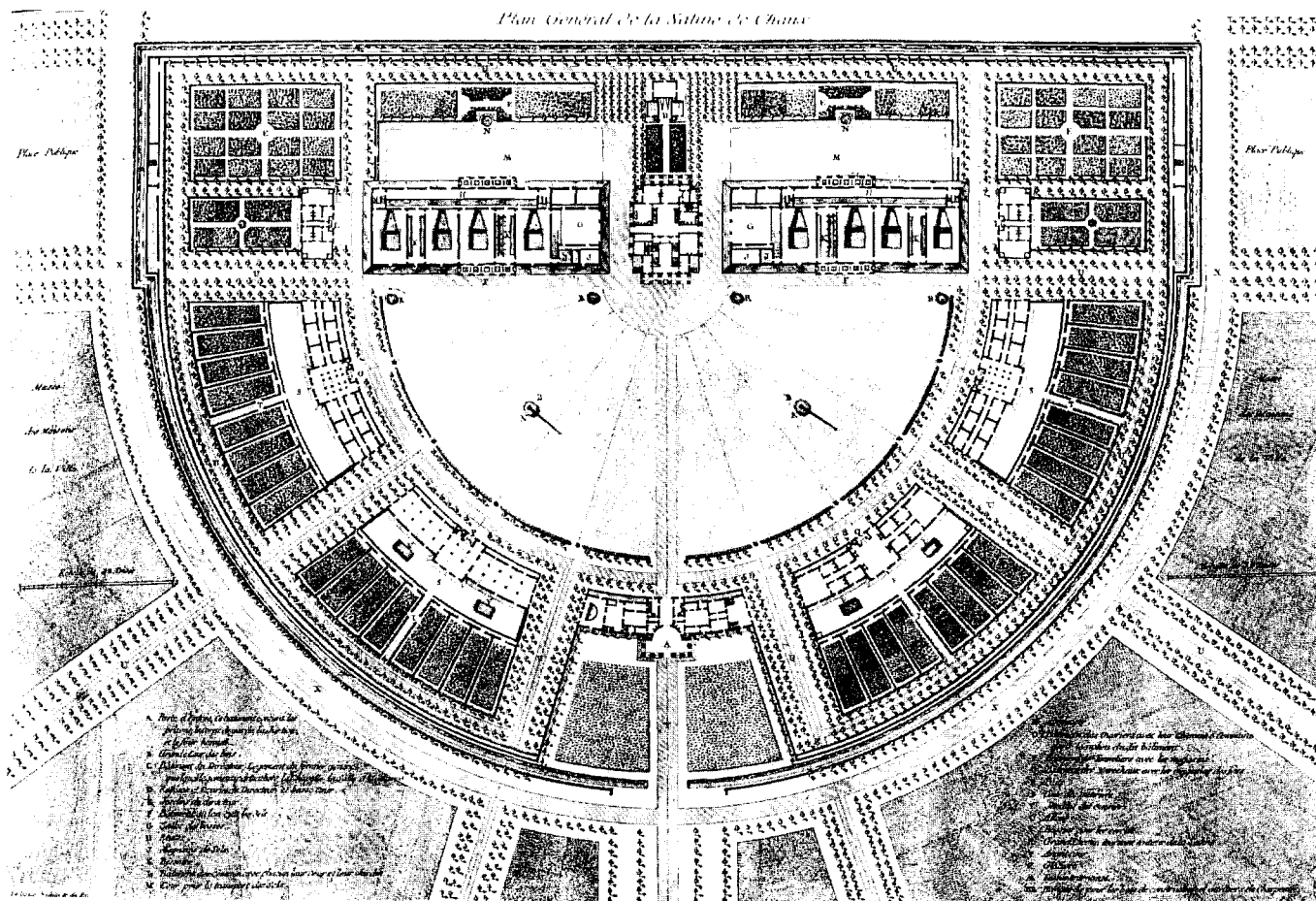
Noten

- 1 Dit artikel is gebaseerd op een gedeelte van mijn afstudeerscriptie: "De Asser ontwerpen van Jan Giudici, plannen voor een stad en ontwerpen voor gebouwen uit de tijd van koning Lodewijk Napoleon", Leiden, augustus 1992. Dit artikel is een gewijzigde versie van een artikel dat werd gepubliceerd in *Leidschrift*, jaargang 9 nr. 2 (1993).
- 2 Wiersum, E., "De architect Jan Giudici, 1746-1819", *Rotterdams Jaarboekje* 1934, pp. 29-41; Verheul Dzn., J., *De architect Jan Giudici 1746-1819*, Rotterdam 1938.
- 3 Meischke, R., "Achtentiende-eeuws klassicisme: twee bouwkundige prijsvragen", *Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek* 10 (1959) pp. 211-275; Ozinga, M.D., "De architecten van Lodewijk Napoleon als koning van Holland", *Bulletin KNOB* 1942, pp. 63-88.
- 4 Alleen een groep studenten in Groningen heeft zich in 1984 met de plannen bezighouden, in verband met een tentoonstelling van Giudici's plannen voor Assen. In de loop van mijn onderzoek bleek echter dat de daarbij verschenen dunne catalogus vol staat met onzorgvuldigheden. *Lodewijk Napoleon en Assen, stadsplannen voor een dorp*, Groningen/Assen 1984.
- 5 Oltmans, A., *De gemeente Assen*, Assen 1907, pp. 56-65.
- 6 Dit blijkt onder meer uit een kaart in het Rijksarchief in Drenthe (RAD), Oude Staten Archief (OSA), inv. nr. 1550. Op deze kaart uit 1808 is de nieuwe laan geprojecteerd.
- 7 Algemeen Rijksarchief (ARA) 2.01.01.07 Staatssecretariaat onder Lodewijk Napoleon (SS LODNAP); 13 maart 1809: besluiten 10, 11, 16; 14 maart 1809: besluiten 10, 11, 12.
- 8 Idem, 14 maart 1809, nr. 13.

Afb. 7. Plattegrond van het "Chateau de Louveciennes", ontworpen door Ledoux in 1773, nooit uitgevoerd (gravure door Sellier in: Ramée, D., *Architecture de C.N. Ledoux*, Parijs 1847).

Afb. 8. De 'Saline de Chaux', ontworpen door Ledoux in 1774-78 (gravure door Sellier in: *Ramée, Architecture, Paris 1847*).

- 9 Kuijk, J.M. van, "Het bezoek van Koning Lodewijk aan Drenthe in 1809", *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 17(1899), pp.59-61.
- 10 ARA 2.01.01.07, SS LODNAP, 15 maart 1809, besluit nr. 10.
- 11 Heringa, J. e.a., *Geschiedenis van Drenthe*, Meppel 1985, pp. 495-496, 515-516.
- 12 Idem, p.511. Deze Etstoel bestond uit etten, lekenrechtters. Het college stond onder voorzitterschap van de drost.
- 13 Heringa 1985, p. 518.
- 14 Idem, pp. 523-529. Tijdens Hofstede's bewind als gouverneur werden in 1820 een Franse school voor jongens en in 1822 een dergelijke school voor meisjes gesticht.
- 15 ARA. 2.01.01.07, SS LODNAP Inv.nr. 63, nr.27.
- 16 RAD, OSA, inv.nr. 1536 (536007) no. 165, afschrift van brief van de landdrost aan de Minister van Binnenlandse zaken. Guidici's 'Ontwerp tot vergroting der stad Assen' bevindt zich in het RAD, OSA, inv.nr. 1553A.
- 17 Deze plannen werden nooit geleverd. In het RAD bevindt zich wel een stapel losse ontwerpen voor gebouwen van de hand van Giudici (collectie: Drents Museum). Deze werden echter pas in 1896 door een kleinzoon van de architect naar Assen gestuurd, omdat hij aannam dat ze voor Assen waren bedoeld. De tekeningen zijn niet gesigneerd of gedateerd, noch benoemd. Wel gaan ze vergezeld van een notitie van de kleinzoon van architect Giudici: "De ondergeteekende C.J.F.A. Giudici kan hierbij de verklaring afleggen, dat de ge-

- zondene Teekeningen van gebouwen ontworpen en eigenhandig opgeteekend zijn door den lands- bouwmeester Jan of Johannes Giudici, en dat ze vereenigd waren in ene rol, waarop deze zelve geschreven had: 'Deze ingeslotene teekeningen behoorren bij de groote kaart van de ontworpen stad Assen, in Drenthe'. Rotterdam, 21 mei 1896". Zie ook de inleiding van dit artikel.
- 18 ARA, 2.01.01.07, SS LODNAP 62/185, dd. 14 maart 1809, besluit 11.
- 19 RAD, OSA, inv.nr. 1536 (536006) Brief no. 104, dd. 5 mei 1809.
- 20 Heringa 1985, p. 503.
- 21 RAD, OSA, inv.nr. 1536 (536006), Brief dd. 24-2-1809.
- 22 ARA, 2.01.01.07, SS LODNAP, inv.nr. 62, 14 maart 1809, no.10.
- 23 Of de plaats waar de scholen moesten verrijzen door Giudici zelf is gekozen is niet zeker. Het onderwijs was één van de punten waarmee Hofstede zich intensief bemoeide. Hij schakelde zelfs in het geheim een andere architect in om een opvoedingsinstituut te ontwerpen omdat hij vond dat Giudici te langzaam werkte. RAD, OSA, inv.nr. 1600, brief dd. 12 juni 1809 van Hofstede aan A.M. Sorg.
- 24 Swigchem, C.A. van, *Abraham van der Hart 1747-1820*, Amsterdam 1965, appendix.
- 25 De volledige titels zijn: "Recueil et Parallèle des édifices de tout genre, anciens et modernes, remarquable par leur beauté, par leur grandeur ou par leur singularité, et dessinés sur une même échelle, par J.N.L. Durand, Ar-

- chitecte et Professeur d'Architecture à l'Ecole Polytechnique, uitgegeven in Parijs tussen 1799 en 1801; *Les Précis des Leçons d'Architecture données à l'Ecole Royale Polytechnique*, par J.N.L. Durand, uitgegeven in Parijs tussen 1802 en 1805.
- 26 Durand, *Précis*, p.21.
- 27 Zeijl, G. van, *De tractaten van J.N.L. Durand*, Eindhoven 1990, pp. 105-107.
- 28 Krautheimer, R., *The Rome of Alexander VII*, Princeton 1985.
- 29 Zeijl 1990, p.118.
- 30 Holthe tot Echten, G.S. van, "Lodewijk Napoleon en het onderwijs in de bouwkunst", *Bulletin KNOB* 1980, pp. 1-25.
- 31 Durand, *Précis*, dl. 2, pp.50-51.
- 32 Idem, p. 51.
- 33 Afgebeeld in: Braham, *The architecture of the French enlightenment*, Londen 1980, afb 232.
- 34 Ledoux, C.N., *L'Architecture Considéré sous le rapport de l'art, des moeurs et de la législation*, Parijs 1804 (Uhl 1981).
- 35 Woud, A. van der, *Het lege land. De ruimtelijke orde van Nederland 1798-1848*, Amsterdam 1987, pp. 311-312.
- 36 Idem, p. 219.
- 37 Dit blijkt uit correspondentie van Hofstede. RAD, OSA, inv.nr. 1536 (536007), brief 5, dd. 6 juni 1809; inv. nr. 1536 (536007), brief 82, dd. 22 juli 1809; inv.nr. 1536 (536007), brief 165, dd. 16 september 1809.